

Ramon Llull i la descoberta d'Amèrica

JAUME AYMAR I RAGOLTA

(Facultat de Filosofia de Catalunya, Universitat Ramon Llull)

*Dedico aquest treball a la Dra. Lola Badia i Pàmies,
amb la qual m'uneixen vincles familiars
i d'amistat. Amb respecte i admiració.*

BATLLORI, LLULL I LES MAREES

El pare Miquel Batllori Munné, historiador de la cultura i lul·lista, ja el 1943 afirmà que el lul·lisme de Colom havia quedat en les regions de les hipòtesis merament possibles (Batllori 1951). L'insigne jesuïta reprengué el tema anys després en les primeres Jornades d'Estudis Catalano-Americans (Batllori 1984). Esmentà que en les *Quæstiones per Artem demonstratiuam solubiles*, en concret en la qüestió 154, Llull es planteja el problema de les marees a la mar d'Anglaterra, a l'Atlàntic nord. Per explicar el fenomen proposa quatre raons: una de caire metafísic, la dels apetits naturals de l'aigua, i tres de caràcter físic, que són la rodonesa de la Terra i les influències del Sol i de la Lluna. El contrabalanceig provocat per les terres que són a l'oest de la mar d'Anglaterra, en una mar que és convexa perquè la Terra és rodona, feia pressuposar l'existència de terres properes al que després va ser Amèrica com una dada geogràfica certa; tot i que, segons Batllori, Llull pensava més en Groenlàndia que no pas en l'Amèrica pròpiament dita. El mateix Almirall afirmà en una lletra als Reis Catòlics: «He navegat en el mes de febrer del 1476 fins cent llegendes més enllà de l'illa de Thule». Aquesta lletra indica que Colom participà l'any 1477 en l'expedició lusodanesa del rei Cristià I de Dinamarca i el rei Alfons V de Portugal, a Islàndia i Groenlàndia i que cercava una ruta a Àsia pel nord. El 1927 el colombinista peruà Luis Ulloa ho glossava així:

no es pot gens ni mica dubtar que fou en el curs del seu viatge a Islàndia i Groenlàndia o més enllà, que aquell qui tot cercant l'Índia oriental havia de descobrir el Nou Món, va concebre la idea d'arribar a l'Orient navegant vers l'Occident

[...]. En el viatge a les mars del Nord la inspiració lul·liana va donar els seus fruits. L'existència de les terres glaçades de Groenlàndia, a Occident de la última Tile, demostrava la veritat dels raonaments de Llull: la Terra era esfèrica, hi havia unes altres costes a l'oest de les angleses i europees i les mareas —la intensitat de les quals potser Colom exagerava, dominat per les idees lul·lianes sobre la convexitat de l'aigua movable— eren el vaivé de l'oceà entre les llunyanes costes oposades.¹

És prou conegut que en temps del Doctor Il·luminat l'esfericitat de la Terra era una noció generalment admesa; ell mateix en parla en diverses obres com d'una cosa sabuda. En el *Llibre de contemplació* cerca demostrar l'existència dels antípodes; en la seva teoria de les mareas, un dels arguments que aporta comença amb aquestes paraules: «Per motiu d'ésser la Terra esfèrica, fa arc en la seva situació...» (*Quæstiones*, a Sureda 1969: 48). Per cert, quan Colom regressà del seu primer viatge a les Índies, Pere Màrtir d'Anghiera, mestre d'arts liberals de la cort dels Reis Catòlics, en una carta datada el 14 de maig de 1493 i dirigida al seu amic Joan Borromeo, li diu, com de passada, que ha arribat dels antípodes occidentals «Cristophorus quidam Colonus» (Aymar 1993: 219). D'altra banda, Colom admirava Picco della Mirandola, artífex d'una reflexió filosòfica i espiritual que conjugava el misticisme antic, la filosofia grega, el judaisme i el cristianisme. Hernando Colón, fill de l'almirall, en la seva important biblioteca tenia també obres de Picco i va comprar els seus *Opera omnia* el 1512 a Roma. L'epitafi del filòsof és enigmàtic: «Aquí jau Picco della Mirandola: el Tajo, el Ganges, fins i tot les Antípodes saben la resta» (Aymar 2015: 167-181).

A més, per mitjà dels escrits i de les observacions del «català de Mallorca», Ramon Llull, sabem que, ja durant la segona meitat del segle XIII, eren emprats en el mar balear la carta nàutica, el portolà i la brúixola (Taviani 1989: 54). A més, Llull presenta, en el seu esperit, molts punts de coincidència amb el de Colom (Català Roca 1993: 11-12).

Batllori recorda també els freqüents contactes de Ramon Llull amb la República i els ciutadans de Gènova a propòsit dels seus plans missionals i dels seus ideals de croada, tot i que constata l'absència de llibres de mestre

1. Luis ULLOA, *Cristòfor Colom fou català: La veritable gènesi del descobriment* (1927), citat per Parellada 1993: 95.

Ramon en aquella República.² Apunta que Paolo dal Pozzo Toscanelli, home d'amplis coneixements científics i filosòfics, va influir en el primer viatge de Cristòfol Colom. També, segons Batllori, «el científic florentí [...] hagués pogut rebre'n qualque sentor de les idees lul·lianes sobre les marees i sobre l'existència de terres a l'oest de la Mar d'Anglaterra» (Batllori 1984: 11).

ELS ESPIRITUALS

Cristòfol Colom està vinculat al corrent franciscà dels espirituals, un corrent al qual havia estat també molt afí el laic Ramon Llull pel que fa a la reforma de l'Església i de tots els seus estaments per mitjà de la pobresa i a la condició prèvia de la reconquesta de Jerusalem per a la creació d'una Església nova. Llull se'n separà per la seva fidelitat a l'Església romana i jeràrquica i per no acceptar la vinguda de l'Anticrist. El misticisme carismàtic de Colom, tot i els seus convenciments messiànics, és proper al de Ramon Llull (Crouzet 2006). Però l'anomenat Cristòfol Colom, com, quan i on va conèixer les obres de Ramon Llull?

L'ESCRITORI I LA BIBLIOTECA DE SANT JERONI DE LA MURTRA

Al monestir jerònim de Sant Jeroni de la Murtra, al pla de Barcelona, dins la demarcació parroquial de Santa Maria de Badalona, hi havia un important escriptori on s'havien copiat, entre molts d'altres, tres toms del llibre *Lo cristià*, de Francesc Eiximenis (Díaz 2013: 195), en temps del priorat de fra Joan Say (1466-1468). Quant a l'antiga biblioteca del monestir (destruïda o dispersada el 1835), era molt rica, amb aportacions anteriors a la fundació del cenobi (Aymar 1999). Així, segons Jaume Villanueva, entre els manuscrits avui desapareguts, n'hi havia un que portava per títol:

2. Més enllà de les controvèrsies sobre el lloc de naixença de Cristòfol Colom, encara molts historiadors, com el mateix pare Batllori, s'adscriuen —no sense interrogants— a la tesi oficialista genovesa.

Sermo quem coram Domino Papa et Cardinalibus Avinione in Capella Domini Papae explicavit venerabilis Fr. Bernardus Olivieri,³ magister in teologia de ordine heremitarum S. Agustini sub anno Domini MCCCXXX.

Custodiava també la *Cosmografia de Ptolomeo ab Hermano Levilapide, Coloniensi*, impresa a Vicenza el 1475. I, fins al trienni 1592-1595, tenia vint-i-cinc toms de les obres de Ramon Llull, uns exemplars que foren venuts posteriorment, amb llicència del general de l'orde, a Juan Bautista Herrera, *trassador* major de Felip II i constructor d'El Escorial «y molt afectat a l'autor. Los quals enviaren a Castella per ordre seu».⁴ Cal dir que Herrera havia aplegat una biblioteca amb més de cent volums de Ramon Llull.

Un monjo notable de finals del segle xv a la Murtra fou fra Guillem Fuster, nascut probablement a Barcelona, bibliòfil, poeta i erudit, prior de 1495 a 1498, que estigué també en relació amb l'humanista Jeroni Pau i seguí els cursos de Publicio a València. Fra Guillem tenia amistat amb Pere Miquel Carbonell, amb el qual va mantenir una correspondència epistolar l'any 1475; per cert, el mateix any de l'edició de Ptolemeu suara indicada (Aymar 2009: 22-24).

El monestir havia estat fundat per un mercader, Bertran Nicolau (Díaz 2006), i les relacions amb mercaders italians eren sovintejades. Un altre personatge molt vinculat, per motius comercials, a Sant Jeroni de la Murtra fou Lluís Setantí (1417 - ca. 1488), patró d'una de les galeres de la Generalitat i tresorer reial del 1459 al 1464.⁵

Colom podia conèixer el monestir ja en l'època del predescobriment? Havia pogut consultar els llibres de Llull a la Murtra durant els preparatius del primer viatge?⁶

3. Bernat Oliver (València, finals del segle xiii - Tortosa, 1348) fou un teòleg i religiós agustí natural de la ciutat de València que regí diversos bisbats de la Corona d'Aragó, entre els quals hi ha el de Barcelona. El rei Pere el Cerimoniós afirma en la seva *Història* que era un dels millors mestres en teologia que tingué el món en el seu temps. La seva obra més divulgada, *Excitatorium mentis ad Deum*, del segle xv, que va circular anònimament, ha estat editada modernament per Pere Bohigas, i segons ell «és una de les obres d'estil més perfecte de la nostra antiga literatura».

4. Díaz (2013: 728). La venda es produí en el segon trienni del priorat de fra Llorenç Daviu (1592-1595).

5. Cortés (1973). Era membre del llinatge Accetanti, oriünd de Lucca, cognom catalanitzat en Setantí.

6. El nom de l'almirall apareix en l'obra de Torres Amat (1836). En l'article «Vila», escriu sobre el finançament del primer viatge: «ninguna noticia se ha podido hallar en los libros de

RELACIONS AMB MALLORCA

Durant prop de mitja centúria (1400-1443) els jerònims havien tingut casa a Valldemossa (Mallorca): el monestir de la Trinitat de Miramar. La vida eremítica i religiosa d'aquest indret de la costa s'inicià en el segle XIII, quan Ramon Llull fundà el monestir i escola de llengües orientals de Miramar, que funcionà del 1276 al 1295. Posteriorment, l'activitat eremítica seguí en aquesta costa, ja que es confirma l'existència d'ermitans entre 1395 i 1399, en coves o en el mateix Miramar, on sorgiren diverses edificacions petites, avui en ruïnes, anomenades ermites velles. Cal recordar que l'orde jerònim nasqué de l'agrupació quasi simultània d'ermitans a la plana de Xàbia (València) i a Lupiana (Guadalajara) i que els jerònims eren anomenats frares o ermitans de Sant Jeroni, perquè de fet es tractava d'ermitans que vivien en comunitat (Riera Sans 2008). A més, diversos monjos de Sant Jeroni de la Murtra eren mallorquins o viatjaren a Mallorca. Així, el prior fra Jaume Tapias (1479-1482) hi viatjà per cobrar cent lliures per encàrrec del rei Joan II i s'hi estigué vuit mesos (Díaz 2013: 205). El prior, el pare Francesch Rovirola (1573-1576), feu venir de Mallorca «una dotzena de flassades» (Díaz 2013: 725-726 i 592). El pare Jeroni Amer també era natural de Mallorca, fou col·legial d'El Escorial i morí essent mestre de novicis. Fra Pere Garriga, natural de la vila de Binissalem, fou confirmat el 31 de gener de 1595 (Díaz 2013: 792). Miquel de Clariana i Seva donà mil lliures per construir la torre de defensa que havia consignat a Mallorca. Durant el priorat, a la Murtra, de fra Llorenç Daviu (1592-1595), el negociant de Mallorca Pere Coronas donà trenta lliures per una sepultura al monestir (Díaz 2013: 740).

los tesoros de aquel tiempo de este préstamo hecho por Sant Angel. De lo dicho en la relacion se desprende que los 17 mil ducados con que Colón proveyó la armada, tomados prestados de Luis de S. Angel al parecer eran suyos; por cuyo motivo las escrituras de este préstamo se otorgarían por la ciudad en cuyo Racional se dice se hallaban recondidas, y que en su archivo estarían sin duda, solo que su hallazgo sera dificil a los empleados actuales» (1836: 656, nota 1). Torres va treure aquesta notícia del llibre *Tractat d'Armoria* (1602), en quatre volums de foli major, del capellà heraldista Jaume Ramon Vila i Ortiz (Barcelona ? - 1638), que també formava part de la biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra. Aquest important manuscrit, Vila l'havia escrit al mateix monestir i avui es conserva a la Biblioteca de Catalunya. Està il·lustrat amb nombrosos escuts policromats i de diverses mides, entre els quals hi ha el de les Índies Occidentals, amb escriptura de l'època, a dos corondells, amb foliació aràbiga, enquadrat amb tapes recobertes de cuir i amb tancaments metàl·lics.

EL RETORN DEL PRIMER VIATGE

Se sap i és versemblant que l'abril de 1493 els Reis Catòlics reberen Colom en aquest monestir de Sant Jeroni de la Murtra. La presència ben documentada dels monarques al cenobi justament quan Colom retornava a la Península, ho referma. Els reis van voler embolcallar la rebuda de silenci, talment com si fos un secret d'estat, perquè els espies portuguesos estaven a l'aguait. Però no pogueren impedir que a les masies veïnes del monestir hi hagués una tradició que s'ha anat transmetent de generació en generació, que recull de manera unànime el pas de l'almirall (Aymar 1993: 213-224). La carta de Colom a Santàngel fou impresa per mossèn Pere Posa el Vell, prevere i impressor barceloní, admirador de Ramon Llull, que publicà moltes de les seves obres.

Un dels integrants de la segona expedició colombina era el jerònim fra Ramon Pané, que és considerat amb justícia el primer etnòleg i el primer missioner del Nou Món. La seva manera de fer porta l'empremta de l'art missionera de Ramon Llull (Aymar 2009).

Un altre membre de l'expedició fou Bernat Boïl, ermità de Montserrat i vicari apostòlic de les Índies Occidentals, que havia estat deixeble de Pere Daguí, catedràtic de la universitat lul·liana de Mallorca (Sevilla 2008: 17-27). Boïl conegué Colom i Pané. El vicari va denunciar Colom per la seva actitud esclavista i retornà a la Península. Pané, en canvi, es quedà a les Índies fins a la mort, tot i discrepar també de les actituds esclavistes de l'almirall (Varela 2006).

També al monestir hi ha alguns elements patrimonials que porten la petjada de l'empresa colombina.

El brollador del claustre de Sant Jeroni de la Murtra és d'una gran bellesa. Fou començat a fer en el tercer trienni del prior Benet Sanctjoan (1486-1489), que volgué que fos «gentil i graciós» i amb aquest objecte feu picar molta pedra de Montjuïc, però no s'acabà de fer fins al segon trienni del prior Agustí Galceran de Gualbes (1501-1504) —castellanitzat com a Gálvez—, que succeí fra Guillem Fuster (Pastor 2019: 70-71). Gualbes fou visitador general de la Corona d'Aragó, prior de la Murtra vuit triennis, prior de Santa Engràcia de Saragossa, prior de Santa Maria de València (1522-1525) i anomenat per les cròniques, potser amb certa exageració, «columna de la Religió» (Pastor 2019: 34).

El brollador, que costà trenta-tres lliures, està format per una tassa superior que descansa sobre una columna que emergeix al centre d'un brocat octogonal sobre una triple graderia de graons en forma de mitja lluna. Segons

alguns, aquesta font és lleugerament desproporcionada respecte al conjunt del claustre. Al brocal del brollador hi ha quatre escuts identificats: el senyal de Bertran Nicolau, fundador del monestir, i els dels llinatges Estela, Viñas i Miró, i Ballester. Els llinatges Estela i Llull estigueren vinculats (Cuadrada, Duran Duelt & Martínez-Giralt 2018).

Al peu de la graonada del costat de ponent hi ha una creu potençaçada que també es troba incisa en el pilar, al costat de Ferran el Catòlic. La relació entre ambdós elements és enigmàtica. La font fou construïda el 1502 o 1503, és a dir, quan feia justament deu anys de la descoberta d'Amèrica i de la notícia del Nou Món, encara en vida de l'almirall, que va morir a Valladolid el 1506, i en vida dels Reis Catòlics (Isabel morí el 1504 i Ferran, el 1516).

Segons el cronista, Felip II, que estigué una sola vegada al monestir, el maig de l'any 1585, elogià aquest brollador: «obra de molta primor i artífici com tots veem; i que quantes persones curioses lo miren y nótan de propòsit diuen que és una de les coses més ben fetes y acabades y ab tanta art com han vist de son tamany i proportió y com a tal judicà lo rei Phelip segon de Castella» (Díaz 2013: 277). Hom diu que se'l volgué emportar a El Escorial, però no va reeixir en l'empresa.

Si Colom coneixia el monestir, si els Reis Catòlics el van rebre allí, si la visita va estar embolcallada de silenci, no podria ser que el brollador s'hagués construït deu anys després de la descoberta com un homenatge críptic de la comunitat jerònima al descobridor? Si el contemplem des de l'aire, veiem que sembla talment una rosa dels vents, símbol de la brúixola marina. Una de les punxes dels graons està orientada exactament al nord. Una N pintada amb mangra al mur del claustre ho indica, pensant que el pol nord magnètic també evoluciona en la història. Cal recordar que a Ramon Llull se li atribueix la invenció de la rosa dels vents i del nocturlabi o rellotge d'estels, un instrument utilitzat per determinar el temps en funció de la posició d'una determinada estrella en el cel nocturn. Algun savi artífex o potser algun frare de la Murtra va voler homenatjar així a l'ensems Ramon Llull i Cristòfol Colom.

BIBLIOGRAFIA

AYMAR, Jaume (1993). «Colom a Sant Jeroni de la Murtra», dins *Colom i el món català. Textos d'antologia i d'indagació*, ed. Pere Català Roca, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, pp. 213-224.

- AYMAR, Jaume (1999). «La biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra», dins *La orden de San Jerónimo y sus monasterios. Actas del Simposium (II)*, San Lorenzo del Escorial: Ediciones Escorialenses (EDES) (Colección del Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, 16).
- AYMAR, Jaume (2009). *Fra Ramon Pané i l'univers simbòlic taí. Amb una introducció sobre la filosofia de la història en Miquel Batllori. Lliçó inaugural del curs acadèmic 2009-2010*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya.
- AYMAR, Jaume (2015). «El secret de la volta de la Sixtina», dins «*Pastura les meves ovelles*» (*Jn* 21, 16). *Miscel·lània en honor del Cardenal Lluís Martínez Sistach*, Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià, pp. 167-181.
- BATLLORI, Miquel (1951). *Del descubrimiento a la Independencia. Estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*, Caracas: Universidad Católica Andrés Bello.
- BATLLORI, Miquel (1984). «Pre-descobriment, descobriment i període colomí», dins *Primeres Jornades d'Estudis Catalano-Americans*, Barcelona: Comissió Catalana del Vè Centenari del Descobriment d'Amèrica, pp. 10-13. També dins: *Colom i el món català. Textos d'antologia i d'indagació*, ed. Pere Català Roca, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, pp. 11-13.
- CORTÉS, Cristian (1973). *Els Setantí*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- CROUZET, Denis (1996). *Christophe Colomb: Héraut de l'Apocalypse*, París: Payot.
- CUADRADA, Coral; DURAN DUELT, Daniel & MARTÍNEZ-GIRALT, Alejandro (2018). *El fons Llull de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà*, Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània - Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà.
- DÍAZ, Carles (2006). *Bertran Nicolau, fundador de Sant Jeroni de la Murtra*, Badalona: Museu de Badalona.
- DÍAZ, Carles (2013). *La primera crònica del monasterio de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, Lleida: Pagès (Fundació Noguera, Textos i Documents, 47).
- OLIVER, Bernat (1929). *Excitatori de la pensa a Déu*, ed. Pere Bohigas, Barcelona: Barcino (ENC A, 22-23).
- PARELLADA, Caius (1993). «Les raons d'Ulloa», dins *Colom i el món català. Textos d'antologia i d'indagació*, ed. Pere Català Roca, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, pp. 91-105.
- PASTOR GÓMEZ-CORNEJO, Fernando (2019). *Referencias biográficas y bibliográficas de los monjes de la Orden de San Jerónimo*, vol. I, *Abel Juan-Ausias*, vol. II, *Baldiri Carbonell-Custodio González de Coca*, Madrid: edició de l'autor.
- RIERA SANS, Jaume (2008). «Els primers monestirs jerònims de la Corona d'Aragó (1374-1414)», *Studia Monastica*, 50, pp. 275-344.
- SEVILLA MARCOS, José María (2008). *Crònica del Lulisme en Espanya a la muerte de Cristóbal Colón*, Palma: Memòries de la Reial Acadèmia d'Estudis Mallorquins.
- SUREDA BLANES, Josep (1969). *Ramon Llull i l'origen de la cartografia mallorquina*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor.

- TAVIANI, Paolo Emilio (1989). «Jaime Ferrer e il terzo viaggio di scoperta di Cristóforo Colombo», dins *Presencia italiana en Andalucía, siglos XIV-XVII. Actas del III Coloquio Hispano-italiano*, Sevilla: Publicaciones de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, p. 52.
- TORRES AMAT, Fèlix (1836). *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer.
- VARELA, Consuelo (2006). *La caída de Cristóbal Colón. El juicio de Bobadilla*, ed. Isabel Aguirre, Madrid: Marcial Pons.
- VILALLONGA, Mariàngela (1993). *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona: Curial Edicions - PAM.